

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

förutsätter »den andre» och därmed intersubjektiviteten. Lacans (och före honom Sartres) teorier om *blickens* betydelse för denna intersubjektivitet skulle dessutom ha lämpat sig som förklaring till den stora roll som »blick» och »öga» uppenbarligen har för Ekelund. Ljung anför flera relevanta ställen (s. 158, s. 169, s. 185, s. 210) men saknar redskap till att sätta dem i samband med varandra.

En sista generell invändning mot den freudska narcissismteorin rör vad man kunde kalla för dess nostalgi. René Girard, som effektivast formulerat en sådan kritik (i *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 1978, s. 391 ff.) ser Freuds entusiastiska beskrivning av den narcissistiska kvinnans självtillräcklighet som en sista glimt av mytiskt tänkande; som en sorts vetenskapligt utstyrd guldåldersmetafysik. Men där Freud konstruerar »deux désirs et deux pôles distincts, le narcissique et l'objectal» – så finns där i själva verket bara en, menar Girard, nämligen »le désir mimétique». »Narcissismen» finns inte som essens, utan bra som en av »begärets» många tänkbara strategier för att övervinna rivalitet och vinna beundran och efterföljd.

I Ekelunds fall tycks denna »strategi» ha varit särdeles lyckad: den tycks, att döma av forskningstraditionen på området, ha lockat hans läsare till efterföljd i lärjungeskapets form med ett filologiskt och uttydande förhållande som följd. Och när han nu, i Ljung, fått en läsare som velat slingra sig undan *den* typen av efterföljd, så slutar ändå denne läsare med att tillskriva Ekelund paradisiska barndomstillstånd, som skulle bära på en »frihet», som bara Ekelund själv kan ha haft tillgång till. Framför allt, menar Girard, är det dem vi själva begär, som vi tillskriver narcissism; och de tillstånd vi själva begär – som hopplöst förlorade – som vi beskriver som narcissistiska.

Det är förstas främst möjliga svagheter, som jag har tagit upp i denna kritiska genomgång av Per Erik Ljungs avhandling. Den inbjuder till detta, inte genom att vara svag, utan genom att vara problemdrivande, diskuterande och ifrågasättande. Och däri ligger också dess styrka: den ringar in en rad problem i Ekelunds författarskap, etablerar dem som väsentliga och gör dem tydliga. Att Ljung sen kanske inte når avgörande lösningar bör inte orsaka klagomål utan uppmuntra till fortsättning.

Denna tvetydiga konklusion kanske enklast kan utvidgas med några tyska citat. Ljung kan tyckas förhålla sig till Ekelund som Freud till den narcissistiska kvinnan, att döma av de (av Ljung uteslutna) rader, som avslutar det Freud-citat, som Ljung utgår ifrån (s. 191):

„Den grossen Reiz des narzisstischen Weibes fehlt aber die Kehrseite nicht; ein guter Teil der Unbefriedigung des verliebten Mannes, der Zweifel an der Liebe des Weibes, der Klagen über die Rätsel i Wesen desselben hat in dieser Inkongruenz der Objektwahltypen seine Wurzel.“ (GW X, s. 155 f.)

Men det är ju inte bara kvinnor som av förälskade män kan tillskrivas gåtfullhet utan också konstverk. Som bekant bygger Adorno sin estetik på denna gåta: »Alle Kunstwerke, und Kunst insgesamt, sind Rätsel; das hat von altersher die Theorie der Kunst irritiert» (*Ästhetische Theorie*, 1970, s. 182). Men Ljung är en god älskare och hermeneutiker för han klagar inte och han irriteras inte

utan eggas istället till ständigt nya resonemang, trots att han vet att den vetenskapliga förståelsen har sina gränser:

„Je besser man ein Kunstwerk versteht, desto mehr mag es nach einer Dimension sich enträtseln, desto weniger jedoch klärt es über sein konstitutiv Rätselhaftes auf. Eklatant wird es erst wieder in der eindringlichsten Kunsterfahrung.“ (ib. s. 184)

Arne Melberg

Karl Lindqvist: *Individ grupp gemenskap – studier i de unga tionalisternas litteratur*. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 11.) Sthlm 1980.

Det är knappast någon terra incognita Karl Lindqvist beträder i sin avhandling *Individ grupp gemenskap – studier i de unga tionalisternas litteratur*. Det svenska 10-talets litteratur- och idéhistoria torde i själva verket tillhöra de mera utforskade områdena i vår 1900-talsdiktning.

I sin helhet har perioden blivit föremål för utförliga handboksprestationer av främst Gunnar Brandell och Erik Hjalmar Linder; den har från skilda utgångspunkter studerats av bl. a. Christer Jakobsson, Sven Linnér, Ulf Wittrock samt – senast – av Jean-François Battail i Sorbonnedissertationen *Le mouvement des idées en Suède à l'âge du bergsonisme* (tr. Paris 1979) – ett arbete som f. ö. ej återopas i Lindqvists avhandling.

Härtill kommer de många specialstudierna över enskilda författarskap: förutom den intensiva och ständigt växande Hjalmar Bergman-forskningen exempelvis Erland Sundströms och Hans Granlids doktorsavhandlingar om Martin Koch samt Bengt Tomsons om Gustaf Hellström. Av särskilt stor relevans för Lindqvists undersökning är givetvis Gunnar Qvarnströms idérika gradualavhandling om Ludvig Nordström (*Från Öbacka till Urbs. Ludvig Nordströms småstad och världsstadsdröm*, 1954) samt första delen av Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders monografi över Elin Wägner (*Elin Wägner. 1882–1922. Amazon med två bröst*), utgiven 1977.

Den uppgift Karl Lindqvist påtagit sig – och varmed han samtidigt anser sig komplettera tidigare 10-talistforskning – presenteras på sid. 11–12 i avhandlingen på följande sätt:

»... att studera de första ansatserna till grupp- och gruppmiljöskildringar i modern svensk litteratur och mer detaljerat försöka visa hur ett par av upphovsmännen – Ludvig Nordström och Elin Wägner – på delvis parallella, delvis olika vägar nådde fram till jämförbara resultat.»

Med sin undersökning vill Lindqvist också ifrågasätta Ivar Lo-Johanssons i programuppsatsen *Statarskolan i litteraturen. Reflexioner kring en ny realism* (BLM 1938: 10, s. 746–54) framförda tes, att – för att citera avhandlingsförfattarens referat – »uppgiften att skildra kollektiv och kollektiva miljöer försumrats» (avh., s. 11) i modern svensk litteratur: »Utgångspunkt för denna avhandling är nämligen att den litterära riktning, Lo-Johansson efterlyste, inte påbörjades under mellankrigstiden utan under 1900-talets två första decennier. De författare som då framträdde sökte, enligt min mening, att i större utsträck-

ning än tidigare gestalta helheter, främst olika grupper och skikt ur det omgivande samhället» (avh., s. 12).

Lindqvists avhandling innehåller sex kapitel.

Det första, betitlad *Inledning. Gruppskildringens förutsättningar och framväxt* (s. 11–26) rymmer dels en kortfattad litteraturhistorisk bakgrundsteckning – från Homeros till Thomas Mann – till de unga svenska 10-talister- nas gruppskildringar, dels en redogörelse för de samhäll- ligen och litteratursociologiska förutsättningarna för dessa gruppskildringar; härvid uppmärksammas bl. a. indus- trialiseringsprocessen och dess sociala konsekvenser, folk rörelsernas framväxt, dagspressens expansion samt i någon mån även bokproduktion och förlagsverksamhet.

Det *andra* kapitlet (s. 27–50) redogör inte endast för Ludvig Nordströms författarskap före *Fiskare* utan rym- mer även rent biografiskt stoff: här behandlas bl. a. fa- derns konkurs 1895, den socialt deklasserade studentens journalistsejourer i Sundsvall och Härnösand samt hans erfarenheter som fiskardräng på Ulvön 1905. Till de för avhandlingen centrala inslagen i detta kapitel hör teck- ningen av den unge Nordströms samhällssyn samt analy- sen av dennes debutbok, den hösten 1905 publicerade diktsamlingen *Kains land*.

Kapitel III (s. 51–70) ägnas helt åt Nordströms i maj 1907 utgivna novellsamling *Fiskare*: i centrum för under- sökningen står här gruppskildringen i *Fiskare* samt Nord- ströms enligt avhandlingens författare däri avspeglade, av Spencers evolutionism, men också i hög grad av de egna erfarenheterna från livet i fiskarsamhället på Ulvön fär- gade samhällsuppfattning.

En likartad uppläggning har den del av avhandlingen, som behandlar Elin Wägners.

Wägners liv, journalistkarriär och tidigaste författar- skap t. o. m. bokdebuten med novellsamlingen *Från det jordiska muséet* (1907) och kåseriserien *Klubben* i skämt- tidningen *Puck* samma år behandlas i *kapitel IV* (s. 71–94), medan författarinnans första roman, *Norrullsligan* (utgi- ven i bokform 1908), analyseras i *kapitel V* (s. 95–133). Här studeras – förutom relationen mellan följetongsver- sionen (publ. i DN 3/11 1907–2/2 1908) och bokversionen av Norrtullsligan samt romanens berättarteknik och kom- position – »tre problemområden: Wägners beskrivning av kontorsarbetet, hennes kärleksuppfattning och [---] hene- nes gruppskildring» (avh., s. 96). Av särskilt stort intresse i detta sammanhang är avhandlingens författarens gentemot Isaksson–Linder polemiska tes om Ellen Keys betydelse för den unga Elin Wägners kvinno- och kärleksupp- fattning (avh., s. 113 ff.).

I ett kortare kapitel av epilokaraktär – *VI. Avslutning* (s. 134–37) – vidgas det kronologiska och litteraturhisto- riska perspektivet något: Nordströms, Wägners och de övriga s. k. tiotalisternas gruppskildringar – en Martin Kochs i *Fromma människor* (1918), en Sigfrid Siwertz' i *Selams* (1920) och *Det stora varuhuset* (1926), en Gustaf Hellströms i *Snörmakar Lekholm får en idé* (1927) – säges anteciperas Ivar Lo-Johanssons i *Statarskolan i littera- turen* 1938 framlagda program för »den stora samhällsro- manen» – »rörelsernas, miljöernas, kårernas, klassernas epos» (BLM 1938: 10, s. 752); tiotalisterna var, Ivar Lo ovetande, heter det avslutningsvis i avhandlingen (s. 137), hans »föregångare»:

»Inblicken i det omgivande samhället, tankarna om sammanhållning och solidaritet, försöken att ge dessa tan-

kar en samspelande litterär form, återkom – om än med tydligare förtecken – i trettitalets kollektivroman.» (*Ibid.*)

Förhållandet till tidigare forskning och avgränsningen av ämnet kan föranleda några kritiska reflexioner.

Ur en synpunkt sett är förhållandet till tidigare forsk- ning om Nordström och Wägner oproblematiskt: avh. redovisar de viktigaste insatserna på området och läsaren behöver inte sväva i tvivel om vad som är Lindqvists egna resultat och vad som är Gunnar Qvarnströms eller Isaks- sons–Linders. Någon bibliografiskt heltäckande redogö- relse för Nordström- och Wägnerforskningen möter man visserligen inte i avh.; men det visar sig oftast vid en närmare kontroll, att de undersökningar som ej återopas av Lindqvist antingen i huvudsak behandlar en senare period i författarskapen (ex. vis *Battails* ovan a. a. och Victor Svanbergs uppsats *Samarbetets diktare* i *Tiden* 1942), eller att de berör sådana frågeställningar av t. ex. komparativ eller biografisk art (Helmer Lång: *Ludvig Nordström och Albert Engström*, SLT 1953), som väl av utrymmeskäl ej kunnat beredas plats i avh.

Å andra sidan märker man snart, att Lindqvist har uppenbara svårigheter att profilera sin undersökning gentemot i första hand Qvarnströms och Isakssons–Linders arbeten. Till stor del sammanhänger detta med själva materialsituationen. Avh. förf. har vad Nordström beträffar (som framgår av s. 144, not 78 i avh.) befunnit sig i en gynnsammare position än Qvarnström såtillvida, som han kunnat begagna LN:s (dock även av Wittrock i Stiern- stedtbiografen 1959 utnyttjade) dagboksanteckningar från åren 1900–08 (i A. Bonniers förlags arkiv, Stockholm); däremot har Lindqvist – i motsats till Isaksson–Linder – ej fått tillgång till Elin Wägners litterära kvarlätningskap i form av »dagböcker, brev och annat primärmaterial» (avh., s. 144, not 78; jfr Isaksson–Linder, s. 311 f.). Respondenten kan självfallet inte klandras för detta, men genom under- sökningens uppläggning och avgränsningen av ämnet – avhandlingen utgör ju de facto ett slags monografi över Ludvig Nordströms och Elin Wägners liv och tidigaste författarskap fram t. o. m. 1907–08 – tvingas han att i stor utsträckning behandla samma områden och problem som tidigare forskare, men utan tillgång till annat eller ens samma (Wägner) källmaterial.

Resultatet har blivit en i vissa stycken onödig dubbelre- dovisning. Detta gäller först och främst Nordströms bio- grafi (journalistkarriär etc.) och litterära produktion före *Fiskare* (avh., kap. II, s. 27–50), som tidigare utförligt behandlats av Qvarnström (*Från Öbacka till Urbs*, s. 42–218), men även analysen av *Fiskare*, vad beträffar den biografiska bakgrunden och Nordströms beroende av Spencers evolutionism (avh., s. 41, 53 ff., 59, 69; jfr Qvarnström, s. 156 ff., 177–82, 192–95); också Lindqvists redogörelse för Elin Wägners ungdom och tidigaste förfat- tarskap (avh., s. 71–94) tangerar på ett flertal punkter Isakssons och Linders framställning (*Elin Wägner 1882–1922*, s. 62–105).

Frågan är, om avh. förf. inte med hänsyn till forsknings- läget borde ha avstått från i första hand den utrymmeskrä- vande biografiska bakgrundsteckningen med dess uppre- pningar av tidigare forskningsresultat, och istället låtit un- dersökningen omfatta även gruppskildringar hos andra s. k. tiotalister (Hj. Bergman, Hellström, Koch, Siwertz).

Under alla omständigheter är det beklagligt, att Lind-

qvist inte mera energiskt sökt spåra och utnyttja det faktiskt tillgängliga källmaterialet, som i flera fall innehåller för avh. relevanta upplysningar. Endast två exempel ska i detta sammanhang anföras.

Ludvig Nordströms uppgifter om sin läsning i breven till ungdomsvännen Fritz Nälzén (G 359; UUB) rycker undan grunden för Lindqvists polemik mot Qvarnström rörande LN:s förhållande till Spencer (se avh., s. 36, 147, not 38): av dessa brev framgår nämligen, att LN *inte* – som avh.förf. påstår – återupptog sina under gymnasietiden (jfr dagboken 12/6 1900, 23/4 1901) och den korta Uppsalavistelsen läsåret 1901–02 påbörjade Spencerstudier först 1905, på Ulvön; LN läste bevisligen Spencer även under den mellanliggande perioden (se t. ex. brev LN–Nälzén Annandag jul 1902 o. 23/4 1903: »Jag läser [---] Spencer, Grunderna för etiken»); i själva verket är det nu, våren 1903, som vi finner de veterligen första samtida beläggen för LN:s möte med Spencers för hans tidiga författarskap så betydelsefulla arbete *Grunderna för etiken* (sv. övers., Upsala 1884).

Likaså har Lindqvist ej begagnat sig av Nordströms brev till John Ekman (G 194g; UUB), vilka rymmer för belysningen av just problemkomplexet individ-grupp-gemenskap hos den unge LN i högsta grad relevanta kommentarer. I ett brev till Ekman, daterat 30/8 1908, framlägger LN sålunda de vägledande principerna för sin diktning (»Vad vill jag visa med mitt skriftställer?»):

»Jag vill ingenting mer och ingenting mindre än att omsätta den nu härskande materialismen i idealism. [---] Den grad af fullkomlighet hvar individ äger, äger hon i sin själ, och för mig blir alltså det själiska, graden af det själiska hos individer, familjer, släkten och samhällen det enda viktiga. Detta vill jag i grund studera och framställa i klara och levande typer.

Materialismen röjer sig i litteraturen såsom sinne för det yttre och tillfälliga, såsom småsinne, hån, ondska och oförstånd om individerna och deras inbördes förhållanden och värkliga lif. [---] Jag vill skapa en ny sund och glad litteratur. Glad blir hvar och en, som kan se ett fast mål öfver individerna. Det gör jag.

Jag tror, att en god del af Sveriges salighet beror på mig – skall jag få skapa den eller ej? Skall vi gå under eller ej?»

Detta brevuttalande (som ej heller cit. av Qvarnström) reflekterar ju en estetisk uppfattning av närmast idealrealistisk typ,¹ vars centrala moment (avståndstagandet från »det yttre och tillfälliga» och från »materialismen»; föreställningen att dikningens uppgift är att urskilja »ett fast mål öfver individerna» samt att framställa »det själiska» hos »individer, familjer, släkten och samhällen» i »klara och levande», representativa »typer») och idéhistoriska bakgrund vore förtjänt av en Qvarnströms och Battails forskningsresultat kompletterande analys.

Avhandlingens egentliga huvudtes är denna: i 10-talister-nas tidigaste författarskap möter vi en »innovation i litteraturen» (s. 23; kurs. här), nämligen »de första ansatserna

till grupp- och gruppmiljöskildringar i modern svensk litteratur» (s. 11; kurs. här), som i vissa avseenden före-griper 30-talets kollektivroman.

Nu finns det ju, som Lindqvist naturligtvis är väl medveten om (avh., s. 13), »gruppskildringar» i litteraturen alltifrån Iliaden – vad är det då som skiljer just 10-talister-nas gruppskildringar från dessa? Vari ligger det nya, den litterära »innovationen»?

Avh.förf. hävdar här, att »gestaltningen» av »olika grupper och skikt» hos 10-talistererna är »mindre psykologiskt och mer sociologiskt inriktad» (s. 12; min kurs.); vi möter hos dem »ett nytt slags grupper, framvuxna ur sociala betingelser eller genom friviliga beslut» (s. 13; min kurs.). Närmare än så definierar Lindqvist inte de för hans undersökning så fundamentala begreppen »grupp» och »gruppskildring».

Nu är ju textanalyserna av i första hand Fiskare och Norrtullsligan (avh., kap. III, resp. V) avsedda att närma-re belysa hur Nordström och Wägner uppfattar och skildrar grupper – låt vara socialt och psykologiskt sinsemellan ytterst heterogena sådana – och bristen på begrepps-preg-nans hade inte behövt bli så besvärande, om förf. inte så starkt framhävt de unga 10-talister-nas *egenart* i detta av-seende (se avh., s. 13, 21, 23, 177 et passim) vis-à-vis tidigare författargenerationer.

Emellertid hävdar Lindqvist uttryckligen och med stor emfas, att de unga 10-talistererna verkligen lanserade något nytt på gruppskildringens område och att – i och med deras insatser – »in modern Swedish literature an earlier narrative tradition centered around the individual, was succeeded by an attempted group description» (avh., s. 177). Enligt min mening är detta en av de sparsamma och föga energiskt genomförda komparationerna i inlednings-kapitlet otillräckligt underbyggd tes; det är dessutom en tes, för vilken de ovan anförda, vaga bestämningarna av begreppen »grupp»–»gruppskildring» knappast är särskilt ändamålsenliga. Varken den grupp som beskrivs i Nord-ströms *Fiskare* eller Wägners *Norrtullsligan* kan väl rim-ligtvis sägas vara konstituerad genom »friviliga beslut»: framvuxna ur *sociala betingelser*» är de väl, men detta gäller ju i så fall även – exempelvis – redan gruppen av akajiska furstar, som rådslår i *Iliadens* första sång, Bal-zacs pensionatsgäster i *Le Père Goriot* (som LN refererar till i dagboken den 11/2 1903) och det lugbra lärarkollegi-et i Levertins *Magistrarne i Österås* (1900).

En dunkel punkt i Lindqvists framställning är också redogörelsen för »åttitalister-nas inställning till problemet ensamhet-gemenskap» och för »åttitalets folklivsskild-ring» (avh., s. 12, 138, not 3). Den sistnämnda avfärdas med den generella karakteristiken »individcentrerad». Förf. återoppar här Thure Stenströms avhandling *Den ensamme. En motivstudie i det moderna genombrottets lit-teratur*, 1961, s. 254 ff., men påståendet saknar – såvitt jag har kunnat finna – stöd i nämnda arbete: vad Stenström behandlar i det av Lindqvist återopade partiet av *Den ensamme* är ett »grundtema» i Geijerstams folklivsskil-dringar: »människan som endast är lycklig som en del av kollektivet, släktet, arbetsgemenskapen men som är olycklig, när hon förblir ensam» (Stenström, s. 258). På vad sätt t. ex. Geijerstams eller Strindbergs skildringar av skärgårds- och fiskarbefolkningens liv egentligen skiljer sig från Nordströms i *Fiskare* – som ju dock åtminstone rent genremässigt måste sägas anknyta till det sena 1800-

¹ Tideström, G., *Runeberg som estetiker. Litterära och filosofiska idéer i den unge Runebergs författarskap* (SSLF, 285), Helsingfors 1941, s. 348 ff., kap. 11, 12.

talets och sekelskiftets (Engström) folklivsskildring – lyckas Lindqvist knappast klargöra. En hänvisning till Melker Johnsson (*En åttitalist. Gustaf af Geijerstam 1858–1895*, 1934, s. 187–235) skulle väl f. ö. i detta sammanhang ha varit motiverad.

Relationen samhälle/samhällsutveckling–dikt spelar en viktig roll i Lindqvists avhandling. I inledningskapitlet (s. 16–25) möter en detaljrik redogörelse för den samhällliga och litteratursociologiska bakgrunden till LN:s och EW:s tidigaste författarskap. De uppgifter som här lämnas är – med några få undantag – korrekta, och ingen invändning kan väl heller rimligtvis riktas mot förf:s generella påstående, att »såväl skedets idéer som dess litteratur har [. . .] som förutsättning hela det moderna Sveriges framväxt» (s. 16).

Emellertid möter vi även här en tendens att alltför starkt betona de unga tiotalisternas egenart i förhållande till tidigare författargenerationer. Var verkligen – kan man fråga sig – t. ex. åttitalisternas kunskaper om samtida sociala realiteter så ytliga som förf. synes vilja göra gällande? På s. 23 i avh. heter det:

»Det är något statistiskt över det samhälle åttitalisterna gick till storms mot, som på ett märkligt sätt kontrasterar mot vad som verkligen skedde mot 1800-talets slut, då Sverige tog steget över i industrialismens andra snabbt expanderande fas och då folkrörelserna konstituerades. [---] I vilket fall stod åttitalets författare på det hela taget främmande för bilden av samhället som en agglomeration av grupper i strid eller samverkan och i den mån de – som ofta Strindberg – snuddade vid tanken, drog de inte några litterära konsekvenser av den.»

Att denna 80-talskaraktäristik måste betecknas som missvisande är uppenbart. Olyckligt tillspetsade formuleringar spelar naturligtvis här en viss roll: förf. kan ju ändå inte på fullt allvar hävda, att bland »åttitalisterna» egentligen endast Strindberg »snuddade vid tanken», att det i det svenska samhället vid 1800-talets slut fanns »grupper i strid eller samverkan» (m. a. o. att det existerade konflikter och intressemotsättningar mellan olika sociala grupper eller samhällsklasser), och att »åttitalisterna» – då inklusive Strindberg, författaren till *Tjänstekvinnans son* och *Det nya riket* – inte »drog några litterära konsekvenser» av denna tydliga momentant förbiskymtande insikt. Redan ett studium av tidiga standardarbeten som, exempelvis, Ahlenius' *Arbetaren i svensk dikt* (1934, s. 100–126) eller Melker Johnssons ovan nämnda Geijerstamavhandling från samma år (a. a., s. 187 ff.) skulle här ha hjälpt Lindqvist till försiktigare formuleringar. Man skulle också kunna se problemet ur motsatt aspekt och ställa frågan, hur den samtida *arbetarrörelsen* uppfattade 80-talets författare: åtminstone Strindberg tycks av allt att döma ingalunda ha betraktats som en författare med bristande samhällsengagemang, utan istället som en i högsta grad »social» diktare (se Persson, J., *Socialdemokratisk kultursyn under 80-talet*, Tiden 1959, s. 223 f.; jfr Åkerstedt, J., *Den litterate arbetaren*, 1967, s. 31 f.).

F. ö. är det väl inte så underligt, att »åttitalisterna» inte i sin diktning registrerade »industrialismens andra, snabbt expanderande fas», eftersom just 1880-talet inte var någon period av ekonomisk expansion i snabb takt, utan tvärtom kännetecknas av svagare industriell framväxt till följd av

den internationella depressionen; och »statiskt» – i Lindqvists mening – är otvivelaktigt också det samhälle Ludvig Nordström beskriver i *Fiskare* (och Elin Wägner i Smålandsnovellerna i *Från det jordiska muséet*). Här föreligger dessutom en klar motsägelse mellan den här berörda 80-talskaraktäristiken och analysen av LN:s »Unga människor» (avh., s. 28 f.). »Qvarnström» – heter det i avh. (s. 28) – »gör sig skyldig till en övervärdering av en tidig text, när han sammanfattande menar att »Nordströms första romanförsök [---] visar honom »om arvtagare till åttitalets utåtriktning och sociala verksamhet». Det är riktigt att Nordström vid denna tid läste och beundrade åttitalisterna, men det implicerar inte att han gestaltat (eller riktigare: haft insikt nog för att kunna gestalta) deras idéer i sin roman» (avh., s. 29). – Nu är det plötsligt *80-taliderna* som får representera den avancerade samhällskritiken – den sociala och samhällliga inriktningen – vis-à-vis den juvenile, vid »skol- och kyrkofientligheten» (ibid.) fixerade Nordström.

En felaktig sakuppgift gör sig avh.förf. skyldig till när han om situationen på författarrättens område vid sekelskiftet påstår: »Någon lag om konstnärlig äganderätt fanns ännu inte» (avh., s. 24; min kurs.). I själva verket förhöll det sig ju så, att tryckfrihetsförordningen av den 16 juli 1812 gav författaren (och hans arvtagare) en till tiden obegränsad rätt till verket (TF 1812, § 1, mom. 9). I lagen om äganderätt till skrift av den 10 augusti 1877 stadgades, att rätten till verket gällde under författarens livstid och femtio år efter hans död; lagen om rätt till litterära och musikaliska verk av den 30 maj 1919 (som enligt avh., s. 142, not 66 var »den första lagen» rörande konstnärlig äganderätt i Sverige) *inskränkte* tvärtom skyddstiden till trettio år efter författarens död. Lindqvist tycks här ha vilseletts av Uhlén (*Arbetardiktningens pionjärperiod*, 1964, s. 88, 326, not 96); det är beklagligt, att han inte utnyttjat de tillförlitliga uppgifter i frågan, som återfinns i exempelvis Gösta Ebersteins *Den svenska författarrätten* (I–II, 1923–25) eller Stig Strömholms *Le droit moral de l'auteur* (1966, 1, s. 264 ff.).

Analysen av den unge Ludvig Nordströms »samhällssyn» i avh:s andra kapitel är enligt min mening inte tillräckligt pregnant. Framför allt skulle man här ha velat önska, att Lindqvist mera konsekvent och energiskt sökt relatera LN:s ställningstaganden till samtida opinionsbildning och politisk idédebatt i Sverige.

Inledningsvis fastslår förf. (avh., s. 41), att LN:s »samhällssyn» »inte är särskilt ovanlig utan snarare tidstypisk»: »I sina huvuddrag överensstämmer den med det samhälle, vars framväxt skissartat beskrevs i del I ovan.» – Om nu inte detta är att uppfatta som en dunkelt formulerad truism, måste ju meningen vara, att LN:s »samhällssyn» är »tidstypisk» i betydelsen gängse eller representativ. Men i så fall för vilka politiska grupper eller fraktioner? LN:s uppfattning i politiska, ekonomiska och sociala frågor överensstämmer ju dock inte med den dåtida politiska majoritetens (jfr avh., s. 33 f., 40, 41); vari består då det representativa, det »tidstypiska» i denna vagt karakteriserade »samhällssyn»?

Lindqvist vill (avh., s. 34 f., 40 ff., 48) urskilja en utveckling hos LN från »revoltidéer» (s. 34) och tron på »nödvändigheten av en kommande revolution» (s. 42) vid tiden för den s. k. Sörvikskonflikten kring årsskiftet

1904–05 till »politiskt försiktigare [---] ståndpunkter» (s. 41): »Nordströms samhällssyn avradikaliseras», heter det (avh., s. 42), och han kunde »avskryva sina tidigare tankar om nödvändigheten av en kommande revolution» (ibid.); s. 48 talas det – i samband med några dagboksanteckningar av LN från 19/10 1904 och 13/1 1905 – om dennes »vid det här laget tydligt evolutionistiska samhällssyn», sedan han nu »tonat ner sitt revolutionära patos». Att vi här står inför en alldeles uppenbar motsägelse är ju tydligt: 1904–05, vid tiden för Sörvikskonflikten och LN:s artikel om denna, publicerad i Social-Demokraten den 17/1 1905, skulle ju LN framföra »revoltidéer» och var anhängare av tron på »nödvändigheten av en kommande revolution»?

Vid disputationen medgav Lindqvist, att formuleringarna i avh. här var missvisande och att han endast avsett att peka på vissa allmänna »revolutionsstämningar» eller »revoltstämningar» hos den unge Nordström; men i så fall kan man väl inte längre tala om någon för idéanalys åtkomlig, genomgripande förändring av LN:s politiska uppfattning och hävda, att dennes »samhällssyn» avradikaliseras? Och tesen om en kronologiskt fixerbar *utveckling* hos LN måste under alla omständigheter överges: dessa »revolutionsstämningar» kommer ju till uttryck vid samma tid som LN exponerar sin »tydligt evolutionistiska samhällssyn».

Nordström är naturligtvis inte anhängare av idén om en revolutionär samhällsomvandling av den typ, som i samtida svensk debatt förespråkades av Hinke Bergegren och ungsocialisterna (jfr Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*, 2:a uppl., 1967, 2, s. 49 ff.). Dock förtjänar det i detta sammanhang påpekas (eftersom avh.-förf. inte gör det), att LN – som Qvarnström utrett i sin doktorsavhandling (s. 183 ff.) – redan 1905 pläderar för en genomgripande social och ekonomisk omvandling av samhället, som *han själv* betecknar som revolutionär. I artikeln Ångermanländska fiskare (Vesternorrlands Allehanda 30/9 1905) skisserar LN sålunda ett projekt för ett slags producentkooperation bland fiskarna, »Ulövologet», som – heter det – ska innebära en »omvälvning» och röja »en bana för den stora, allt omfattande sociala omgestaltningen» (jfr Qvarnström, s. 184). Kooperationen lanseras m. a. o. som ett alternativ till en revolution genom väpnad klasskamp: den »förhjälp till rivandet av gamla murkna stängsel klass och klass emellan». Här skymtar en intressant förbindelse mellan LN:s åskådning och socialdemokratin, som just vid denna tid reviderat sin tidigare kritiska inställning till Kooperationen (se härom Tingsten, 2, s. 333 ff.); den kooperativa rörelsen ses nu i socialdemokratisk press som »ett led i den revolutionära klasskampen, om man bara insåg att en revolution var en långsam omdaning och inte en blodig omvälvning» (a. a., s. 334); Kooperationens verksamhet »är av långt mera *revolutionär* art, än den vid första ögonkastet synes vara», heter det i en av Tingsten (a. a., s. 335) citerad artikel i Ny Tid.

I sina ställningstaganden i konkreta politiska och sociala frågor under den här aktuella tiden framstår LN närmast som en vänsterliberal med starka sympatier för vissa av arbetarrörelsens strävanden. I den ovan nämnda artikeln om Sörvikskonflikten, som publicerades i Social-Demokraten den 17/1 1905 under rubriken *Nerifrån djupen. Till klasskampens psykologi*, vänder sig LN sålunda – vilket ej observerats av Lindqvist (jfr avh., s. 34 f., 40) –

mot Åkarpslagen:² »Men människorna äro listiga; de ha skaffat sig en *skydds*lag mot alla upptänkliga faror nerifrån djupen, och nu fingo de *ett brott mot den skyddslagen* och häktade några stackare i bojer» (Social-Demokraten 17/1 1905; min kurs.); som ett uttryck för LN:s »absoluta opposition mot icke blott Åkarpslagen, utan all lag, bakom vilken kan spåras egendomsskydd» uppfattade f. ö. också Branting artikeln i ett brev till Nordström den 12/1 1905 (Qvarnström, s. 150). – Intressant är även, att LN i sin egenskap av oberoende vänsterliberal i artikeln faktiskt hade större frihet att försvara de anklagade arbetarna för deras våld mot strejkbrytarna än Branting och det socialdemokratiska partiets ledning. Branting var här hårt bunden av den inför partikongressen 1905 på nytt aktualiserade motsättningen till Bergegren och ungsocialisterna i frågan om våldshandlingars berättigande i den sociala kampen (se härom Tingsten, 2, s. 49, 51–55); när LN:s artikel publicerades i Social-Demokraten ansågs det därför nödvändigt att förse den med en inledande reservation från tidningsledningens sida:

»... det är vår plikt att, mot lurande misstolkare, bifoga den erinran, att all befogad mildrande belysning af ett öfvervåld, all betoning af hur vi så lätt döma med olika vikter och mått, icke kan utplåna det faktum, att *öfvervåld mot enskilda är ett barbariskt och därför förkastligt medel i den sociala kampen*, ett medel som vänder sin udd till sist värst mot den frihetsrörelse själf, som tillgriper eller tolrear detsamma.»

(Soc.Dem. 17/1 1905; kurs. här.)

Ytterligare ett ställningstagande av LN behandlas på s. 40 i avhandlingen: det gäller Nordströms dikt *För frihet*, föranledd av en annan uppmärksammas konflikt om föreningsrätten, de s. k. Mackmyravräkningarna våren 1906, och tryckt i Vesternorrlands Allehanda den 28/4 s. å. Dikten är, skriver Lindqvist, »fylld av indignation och kan därför inte ses som ett exempel på Nordströms sociala eller politiska insikter». Argumenteringen förefaller mig knappast övertygande: varför skulle LN:s indignation över brutaliteten från arbetsgivarsidan (»Och nu har skammen nått sin topp / och alla näfvar knyts») minska graden av social och politisk *insikt*? Men Nordströms dikt fyller också en bestämd funktion i VA:s kampanj mot Mackmyrabolagets agerande: den placeras i tidningen bredvid ett gentemot bolaget och polismakten starkt kritiskt reportage (vari bl. a. återges Sala arbetarkommuns skarpa protest »mot Mackmyra bolagsherrars våldgärningar mot sina arbetare och deras hustrur och barn»), som ett slags poetisk illustration till detta. Lindqvist har inte observerat – eller i varje fall inte intresserat sig för – detta förståelsen av *texten* som *opinionsstyrning* onekligen viktiga samband.

Analysen är här – liksom på andra ställen i detta parti av avh., exempelvis i behandlingen av *Nerifrån djupen* – alltför deskriptiv och perspektivlös för förf:s grundläggande målsättning: att studera relationen samhälle/samhällsutveckling–litteratur.

² För meningsmotsättningarna om denna samt om föreningsrätten i samtida politisk debatt, se Håkan Bergs uppsats *Riksdagen och föreningsrätten*, På liberalismens grund, 1953, s. 145–160.

En viss brist på metodisk säkerhet och stringens i textanalysen ådagalägger förf. stundom även i avsnittet om LN:s hösten 1906 utgivna diktsamling *Kains land* (avh., s. 43–46).

»Nordströms verklighetsinriktade samhällssyn» – skriver Lindqvist (avh., s. 45) – »avspeglas även i Kains land» och då särskilt i »fiskardikterna»; som exempel anförs »en grundstämning av ungdom» i inledningsdikten, *Talatta!*, och de »tankar om ungdom, solsken och glädje», som »kommer [...] fram» i *Vårnattsblomma*. – Men känslor, stämningar och vad avh.förf. benämner »tankar» av denna vaga, allmänna art – om »*ungdom, solsken och glädje*» – är väl ändå inte så idémässigt pregnanta, att de på ett meningsfullt sätt kan relateras till någon speciell »samhällssyn»?

Textmässigt stöd saknar tolkningen av *På familjegraven*. Lindqvist kommenterar några rader ur diktens näst sista strof – »med fasta steg vill jag gå fram / min lefnads långa stig / och lära främst att bära trygt / allt ondt och godt, som skänkes mig» (*Kains land*, s. 90) – på följande sätt: »I diktens andra del blir arbetet [...] ett medel till *anpassning*. Nordström *gestaltar sin blivande borgartillhörighet*» (avh., s. 46; min kurs.). Men varken i det av förf. citerade partiet eller annorstädes i dikten talas det om »borgare» eller framträder någon önskan att tillhöra en bestämd social kategori; samhörighetskänslan i *På familjegraven* omfattar *alla* »Döda män och kvinnor! Gångna tiders folk» i hemstaden: »Allt det gångna, dödt och dock i lif omkring mig / sjunger i mitt blod» (*Kains land*, s. 90). Det rör sig m. a. o. snarast om ett tema i den historicerande 90-talsdiktens (Heidenstam, Karlfeldt) efterföljd. Kanske har det varit förf:s mening att nämnda tema avspeglar en »borgerlig», traditionalistisk ideologi e. dyl. – vilket skulle överensstämma med hans tes om Nordströms »avradikalisering» – men i så fall borde detta klart ha utsagts.

Självständigare, metodiskt säkrare och betydligt mera inrängande är analysen av *Fiskare* i kapitel III (avh., s. 51–70). Lindqvist har här på ett förtjänstfullt sätt i flera avseenden lyckats komplettera Qvarnströms forskningsresultat. Detta gäller redan kartläggningen av tillkomsthistorien – där avh.förf. till skillnad från Qvarnström kunnat utnyttja bl. a. Nordströms dagboksanteckningar – och fastställandet av publiceringsdata för novellerna; sistnämnda insats bygger på ett tålamsprövande och tidskrävande arbete, för vilket Lindqvist är värd all erkänsla. Det förtjänar också understrykas, att förf. vederligen är den förste, som gör *samliga* noveller i samlingen till föremål för en mera omsorgsfull och genomtänkt textanalytisk undersökning. Qvarnström ger visserligen en uttömmande redogörelse för den biografiska och idéhistoriska bakgrunden till *Fiskare*, men koncentrerar sig i sin textanalys på en – låt vara representativ – novell i samlingen, *Pär-Eriks jakt* (jfr Qvarnström, a. a., s. 169–72).

Lindqvists analysmetod är traditionell, kanske i vissa stycken väl deskriptiv och refererande; men i allt väsentligt demonstrerar han här en inte minst pedagogiskt förtjänstfull observationsförmåga och textanalytisk kompetens.

Någon gång framstår dock avh.förf:s tolkningar som en aning ensidiga och onyanserade. »Utåt, i synnerhet mot gästande stadsbor på Ulvön, identifierade sig Nordström

gärna med fiskarna», hävdar Lindqvist (avh., s. 69), och låter ett stycke ur *Strömningen står på grundet!* exemplifiera detta samt LN:s därmed sammanhängande »längtan att tillhöra fiskarskiktet» (ibid.):

»Och de lata stadsfruntimren kommot ned och sågo på oss. De frågade om allt, där de stodo i rad på bryggan i solgasset. Och är det inte farligt på hafvet, när stormen kommer? Och är det inte kallt att ligga ute i båten? Och de sågo på flickorna och mig. På mitt nakna, läderbrunbrända och hundhåriga bröst, som glittrade afrikanskt i skjortans uppläkning. Och de bleka stadsfruntimrens ögon lyste; vattenglindret, båten och vi fiskarfolk speglades i de fuktiga ögonen, och mungiporna fuktade, och saliven spände mellan tänderna som vid väntan på god mat.»

(Fiskare, s. 67)

Men det tydligaste momentet i denna situationsbild är ju ingalunda identifikationen med »fiskarskiktet» utan tvärtom berättarjagets erotiska intresse för »stadsfruntimren» och deras driftsliv. Texten måste ses mot bakgrunden av den unge Nordströms ständigt – i dagboksanteckningar, i breven till Nälzén och till John Ekman – exponerade, närmast erotomana fixering vid kvinnliga sexualfunktioner och feminin sexualpsykologi, som ytterligare tycks ha stimulerats av ett mångårigt, intensivt studium av Otto Weiningers *Geschlecht und Charakter* (1903).³ Lindqvist berör f. ö. ingenstädes LN:s av Weinger influerade kvinnsyn;⁴ en analys av denna hade eljest kunnat fungera som en naturlig övergång till den del av avh., som ägnas Wägners författarskap.

Wägeravsnitten i avh. karakteriseras av samma förtjänster och svagheter som partierna om Nordström. Jag kommer i det följande att koncentrera mig på analysen av *Norrullsligan* i kap. V: det är här undersökningens tyngdpunkt ligger och det är här Lindqvist kan redovisa nya, vis-à-vis tidigare Wägerforskning självständiga resultat. Eftersom dessa resultat i huvudsak framgått ur en av materialsituationen betingad, rent textimmanent analys, skall jag vidare begränsa mig till några enligt min mening centrala tolknings- och metodfrågor.

Innan jag övergår till dessa kritiska anmärkningar vill jag dock betona, att Lindqvist vederligen är den förste som undersökt relationen mellan följetongs- och bokversionen av *Norrullsligan*; denna tids- och arbetskrävande textkritiska undersökning är – såvitt jag har kunnat finna – invändningsfri, och måste betecknas som en för kommande Wägerforskning viktig insats.

Under rubriken »*Ekonomi*» diskuterar Lindqvist Elin Wägners *dokumentära* metod i romanen: »de viktigaste dokumentära inslagen i *Norrullsligan*» (avh., s. 101) är uppgifterna om flickornas löneförhållanden och levnadsomkostnader: romanens »Eva» har en lön på ca 1 000 kr per år, huvudpersonen »Elisabeths» grundlön är o. 960

³ Se t. ex. LN:s dagboksanteckningar den 17/5 1905 (A. Bonniers förlags arkiv, Stockholm.)

⁴ Qvarnström (a. a., s. 154) omnämner LN:s Weingerläsning kring årsskiftet 1903–04; i ett i a. a., s. 158 f. cit. brev till Erik Fahlman från Ulvötiden (dat. 9/4 1905) refererar LN till Weinger.

kr/år, medan den nyanställda »Baby» tjänar ca 780 kr. Om Elisabeths arbetsinkomster heter det (avh., s. 101): »Detta tycks vara en, efter förhållandena, bra lön», och förf. talar om »flickornas låga löner» (ibid.; mina kurs.). – Man kan fråga: i förhållande till vad? Något jämförelsematerial anförs ingenstades. Och hur kan man utan sådant externt jämförelsematerial ö. h. t. avgöra vad i romanen som är dokumentärt? Det hade f. ö. inte varit svårt att komplettera undersökningen på denna punkt: för belysningen av de socialdokumentära inslagen i Norrtullsligan relevanta uppgifter återfinns bl. a. i SOU 1938: 47 (*Betänkande angående gift kvinnas förvärvsarbete m. m. avgivet av Kvinnoarbetskommittén*) och i Bagge–Lundberg–Svennilsson m. fl., *Wages, cost of living and national income in Sweden (1860–1930)*, 1933.

Över huvud taget skulle analysen av EW:s socialhistorisk-dokumentära metod i Norrtullsligans gruppsskildring med fördel ha kunnat utökas på bekostnad av den utrymmeskrävande redogörelsen för de rent känslomässiga relationerna mellan romanfigurerna; detta hade varit motiverat inte minst mot bakgrunden av Lindqvists inledningsvis så energiskt urgerade tes, att de unga tiotalisternas gruppsskildring är »mindre psykologiskt och mer sociologiskt inriktad» (avh., s. 12; min kurs.) än tidigare författargenerationers.

Som belägg för påståendet att EW:s begynnande sociala medvetenhet »föranledde [---] henne till att använda ett slags socialistiskt inspirerad terminologi» anförs (avh., s. 107) ett ställe i Norrtullsligan, där Marx och Lasalle omnämns. Men går man till det åsyftade textstället i romanen finner man här en av avh.förf. helt okommenterad ironisk distans; Eva och Elisabeth befinner sig en tidig morgon i februari i en kö av människor, som ska betala sin skatt, och blir där tilltalade av »en karl», som är missnöjd med »kapitalistsamhället»:

»Eva grep genast tillfället och inledde en flirt med mannen i fråga, allt under det de båda under mycket upproskigt tal afsatte den nuvarande styrelsen och omdanade samhället efter Marx och Lasalle. Jag har aldrig tänkt mig någon lik Eva. Hon skulle säkert med samma framgång bländat statsministern med att tala om den sansade utvecklingen eller professor Kjellén med att utbreda sig öfver tre kammar-systemet.»

(Norrtullsligan, s. 122)

Detta är väl i och för sig en tämligen betydelselös detalj. Men exemplet demonstrerar ändå vilka svårigheter man ställs inför, då man enbart med utgångspunkt från den litterära texten söker bestämma EW:s politiska och ideologiska position: den redan av följetongsgenren betingade, ironiska distansen i framställningen av de fiktiva personernas uttalanden och reaktioner medför här tolkningsproblem, som avh.förf. inte alltid lyckas bemästra.

Alltför bekymmerslöst och ibland helt utan argumentering identifierar Lindqvist romanfigurernas åsikter med Wagners egna ställningstaganden. Detta leder till enligt min mening bristfälligt underbyggda slutsatser rörande bl. a. den unga Elin Wagners kvinnouppfattning.

På s. 108 i avh. fastslås sålunda kategoriskt: »Främst i Elisabethgestalten uttrycker Wägners sin kärlekssyn.» – Hur kan vi egentligen så säkert veta det? Att Elisabeth fungerar som fiktiv jagberättare i denna dagboksroman

implicerar ju inte nödvändigtvis att hon också är författarinnans språkrör, att hon »uttrycker» EW:s egna åsikter.

Liknande resonemang av samma metodiskt tvivelaktiga slag möter t. ex. på s. 100, 111, 113 och 114 i avh. Flickornas alienation inför det underbetalda och nedbrytande kontorsarbetet, deras brist på ambitioner att »avancera inom detta (eller något annat) yrke» och deras dröm om »äktenskapet» som en räddning ur den situation de hamnat i (avh., s. 100) används av Lindqvist som belägg för Elin Wagners konventionellt »positiva äktenskapssyn» (s. 113) och negativa attityd till kvinnligt yrkesarbete: Wägners intar i *Norrtullsligan* – understryker avh.förf. (s. 99) – »genom sin inställning till det kvinnliga yrkesarbete hon beskriver, en vad många kvinnosakskvinnor skulle anse vara en föräldrad, ja konservativ ståndpunkt». Men EW:s avslöjanden av den kvinnliga kontorspersonalens svåra arbets- och levnadsförhållanden kan väl ändå inte sägas röja en »föräldrad, ja konservativ» inställning till kvinnligt yrkesarbete över huvud taget? Är det inte i grund och botten så, att Lindqvist här förebrår EW för hennes strävan efter psykologisk och social realism, för hennes realistiskt-dokumentära metod i romanen?

I detta sammanhang bör – avslutningsvis – Lindqvists syn på relationen mellan Ellen Key och Elin Wägners något kommenteras.

Anknyttande till ett uppslag av Holger Ahlenius (*Elin Wägners*, 1936, s. 12f.), men i polemik mot Isaksson-Linder (jfr *Elin Wägners 1882–1922*, s. 120) hävdar avh.förf., att kvinnosynen i *Norrtullsligan* i hög grad är idémässigt influerad av Keys uppmärksammade föredrag *Missbrukad kvinnokraft* (1895; tr. 1896): »De synpunkter på arbete, äktenskap och kvinnlig natur Wägners framför i *Norrtullsligan* överensstämmer på de flesta punkter med Keys» (avh., s. 114). Lindqvist tycks mig ha rätt såtillvida som *Norrtullsligan* verkligen måste sägas reflektera en större förtrogenhet med Keys idéer än vad tidigare forskare (med undantag för Ahlenius) velat medge. Att EW vid denna tid tagit intryck av den Keyska förkunnelsen förefaller således ovedersägligt; men en helt annan fråga är givetvis om hon så reservationslöst accepterat denna och om influensen varit så djupgående som avh.förf. vill göra gällande. Utan tillgång till externt källmaterial torde tesen knappast kunna verifieras, och Lindqvists position försvagas ytterligare av en beklaglig brist på akribi i den komparativa analysen: trots att vi inte vet om EW 1907–08 läst *Missbrukad kvinnokraft*⁵ utgår han i sin komparation från denna, istället för att utnyttja *Lifslinjer* (I: I, 1903, kap. V–VI), som EW bevisligen studerade redan i november 1905 (se Isaksson-Linder, a. a., s. 85). Detta tillvägagångssätt är ur metodisk synpunkt klart otillfredsställande, och Lindqvists kompletterande upplysning, att i *Lifslinjer* »liknande åsikter framförs» (avh., s. 170, not 45), tycks mig väl lapidarisk.

Bengt Landgren

⁵ Märkligt nog tycks avh.förf. inte ha observerat, att EW i *Norrtullsligan* (s. 2f.) faktiskt alluderar på *Missbrukad kvinnokraft* (Populärvetenskapliga afhandlingar 8, 1896, s. 21); allusionen torde dock bygga på ett andrahandsreferat, eftersom Keys tankegång ej återges korrekt.